

ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 53, Eylöl 2017, s. 248-256

Yayın Geliř Tarihi / Article Arrival Date
29.07.2017

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
19.09.2017

Fahri DAĞI

Karabük Üniversitesi
fahridagi@gmail.com

İLK İSLAMİ TÜRK METİNLERİNDE (KUTADGU BİLİG, DİVÂNÜ LÛGATİ’T TÜRK, ATEBETÜ’L-HAKÂYIK, DİVÂN-I HİKMET) HALK HEKİMLİĐİ¹

Öz

Bu makalemizde ilk İslami Türk eserleri olan Kutadgu Bilig, Divânü Lûgati’t Türk, Atebetü’l-Hakâyık ve Divân-ı Hikmet’te sağlık ve sağlıkla ilgili kavramlar ıncele-
necektir. Eski Türkçe dönemine ait bu metinlerin, atalarımızın sağlık konusuna ba-
kışları hakkında az da olsa bize bir kanaat uyandıracasını düşünüyörüz. Bilinen ilk
İslamî Türk eseri olan “*Kutadgu Bilig*”de ilaç yerine “em”; tabip yerine de “emçi”
denilmektedir. Yusuf Has Hacib, kamlara “*otacılar*” dedikten sonra kamların, in-
san toplulukları için faydalı kişiler olduğunu bildirmektedir. Kaşgarlı Mahmud ta-
rafından 1072 yılında yazılmaya başlanan ve 1077 yılında yazımı tamamlanan
“Divânü Lûgati’t Türk”, Türk halk hekimliği açısından da geniş bilgileri içinde ba-
rındırmaktadır. Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki tarafından XII. yüzyılın başla-
rında yazıldığı düşünölen Atebetü’l-Hakâyık, dinî-tasavvufî bir eserdir. Eserde he-
kimlik ve sağlıkla ilgili doğrudan bir bilgi bulunmasa da şifa, otala-, ig (hastalık),
em (ilaç, tedavi etmek gibi sağlıkla ilgili terimler geçmektedir. Dini öğretilerin ol-
dukça yoğun olduğu Divan-ı Hikmet’te maddî hastalıklardan pek bahsedilmez. Di-
van’da, kendisinin ve diğer insanların yakalandıkları manevî rahatsızlıkların sağal-
tilması ile ilgi ipuçları vardır.

Anahtar kelimeler: İlk Türk İslam eserleri, sağlık, halk hekimliği

¹ Bu makale, Fahri Dağı’nın *Türk Halk Anlatılarında Halk Hekimliği Üzerine Bir Araştırma* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

HEALTH IN THE FIRST TURKISH ISLAMIC TEXTS ((KUTADGU BILIG, DIVÂNU LÛGATI'T TÜRK, ATEBETU'L-HAKÂYIK, DIVÂN-I HIKMET)

Abstract

In this article, health and notions about health in the first Turkish Islamic works Kutadgu Bilig, Divânü Lûgati't Türk, Atebetü'l-Hakâyık and Divân-ı Hikmet will be examined. We believe that these texts from Ancient Turkish Era might more or less enlighten us about our ancestor's aspects of health. In the first Turkish Islamic work to be known, Kutadgu Bilig, medicine is called "em" and doctor is called "emçi". As he calls Shamans "otacılar", Yusuf Has Hacip indicates that they are helpful people for communities. Divânü Lûgati't Türk, started to be written in 1072 and completed in 1077 by Kaşgarlı Mahmud, includes wide information about Turkish folk medicine. Atebetü'l-Hakâyık, thought to have been written by Edib Ahmed B. Mahmud Yûkneki in early XII. Century, is a religious-mystical work. Although there isn't direct information about medicine and health in the work, there are terms about health as remedy, otala-, ig (illness), em(medicine), curing. In Divân-ı Hikmet which involves lots of religious doctrines, physical diseases are not mentioned much. In Divan, there are clues about healing his and other's spiritual diseases.

Keywords: The First Turkish Islamic Works, Health, Folk Medicine

GİRİŞ

Türk kültürünün en önemli eserlerinden olan Kutadgu Bilig, Divânü Lûgati't Türk, Atebetü'l-Hakâyık ve Divân-ı Hikmet, Türk toplumu ve fertleri hakkında eşsiz bilgilere sahiptir. Eski Türkçe dönemine ait bu eserler Türk toplumunun dünya ve ahiret anlayışı hakkında bizlere önemli veriler sunmaktadır. Özellikle Kutadgu Bilig ve Divânü Lûgati't Türk, Türk toplumunun XI. yüzyılda sağaltma ile ilgili bilgi ve pratikleri hakkında bazı bilgiler içermektedir. Kutadgu Bilig, sadece ferdin sağlıklıyla ilgilenmemiş, sağlıklı bir toplumun oluşmasının yollarını da göstermiştir. Türk dilinin ve kültürünün en temel eserlerinden biri olan Divânü Lûgati't Türk ise Türk yurtlarında sağaltma yöntem, teknik, kavramları ile sağaltıcılar hakkında eşsiz bilgilerle yolumuzu aydınlatmaktadır. 512 mısradan oluşan Atebetü'l-Hakâyık'ta ise daha çok toplumun sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürmesi için insanoğlunun uyması gereken etik davranışlar hakkında bilgiler mevcuttur. Pir-i Türkistan olarak bilinen Ahmet Yesevi, Türk toplumunun manevi hastalıklarını sağaltmada büyük roller üstlenmiştir. O, Türkerin manevi sağaltıcısıdır.

Türk edebiyat ve kültürünün dört temel eseri olan bu eserleri kronolojik olarak incelemeye çalışacağız.

1. Kutadgu Bilig'te Sağlık

"Kutadgu Bilig"de ilaç yerine Türkçesi olan "em"; hekim yerine de yine Türkçesi olan "emçi" denilmektedir. Yusuf Has Hacib, kamlara "otacılar" dedikten sonra kamların, insan toplulukları için faydalı kişiler olduğunu bildirerek hastalıkları sağalttığını söylemektedir (Dağı 2013: 59). Kanaati temsil eden *Odgurmuş* hakana nasihat ederken şunları dile getirmektedir:

“Seningde turur kör bularning
Otagıl daru birle bolgıl kamı” (KB 2008: 882).

“Bütün bunların devası sendedir;
Sen onların hekimi ol, ilaç ver tedavi et.” (KB 2008: 883). Kam kelimesi burada tabip manasında kullanılmaktadır.

Yusuf Has Hacib, “Kutadgu Bilig”de bütün hastalıkların ve ağrıların kaynağının cin ve periler olduğunu söyleyerek hastalıkların da efsuncular tarafından tedavi edildiğini yazar. Yusuf Has Hacib'in “efsuncu” olarak bahsettiği kişiler kamlar olmalıdır (Bayat 1989: 61; Dağı 2013: 60).

“Olarda birisi otacı turur
Kamug ig togaka bu emçi erür

Bularda basa keldi afsunçılar
Bu yi yeklig igke bu ol emçiler

Bularka yime ök katılgu kerek
Bu yil yeklig igke okıgu kerek” (KB 2008: 750).

“Bunlardan birisi otacılarıdır;
Bütün hastalıkları ve ağrıları bunlar tedavi eder.

Bunlardan sonra efsuncular gelir;
Cin ve periden gelen hastalıkları tedavi ederler.

Bunlarla da görüşmek tanışmak gerektir;
Cin ve peri çarpmasından gelen hastalıkları okutmak gerekir.” (KB 2008: 751).

“Kutadgu Bilig”de kam ve otacıların görevlerini belirten beyitlerden başka sağlıkla ilgili tespit ettiğimiz diğer beyitler şunlardır:

“Ot em kalmadı kör neçe kıldılar
Yaraşık ne erse anı birdiler” (KB 2008: 262).

“Yapmadıkları tedavi, vermedikleri ilaç kalmadı;
Faydalı gördükleri her şeyi verdiler.” (KB 2008: 263).

“Kerek tut otaçı kerek erse kam
Ölüglıke hergiz asıg kılmaz em” (KB 2008: 262).

“İster otacı getir, ister kam;
Ölmekte olana hiçbir ilaç fayda vermez.” (KB 2008: 263).

“Ölümke asıg kıldı erse ot em
Otaçı turu kalgay erdi ulam” (KB 2008: 282).

“Ölüme karşı ilaç ve deva fayda etseydi;
Otacılar ebediyen hayatta kalırlardı.” (KB 2008: 283).

“Bu ay toldı aydı ay ilig kutı
Bu igke emi yok tileme otı” (KB 2008: 265).

“Ay-Toldı dedi ki: Ey devletli hükümdar,
Bu hastalığa deva yoktur, ilacını arama” (KB 2008: 267).

“Kişi edgü tirlen bu edgü kim ol
Bu edgü kişi mungda erke em ol” (KB 2008: 686).

“İyi adam derler, iyi adam kimdir;
İyi adam derdi olanlara deva olan kişidir.” (KB 2008: 687).

“Otaçı unamaz mu'azzim sözün
Mu'azzim otaçık evrer yüzün

Ol aymış otug yise igke yarar
Bu aymış bitig tutsa yekler yırar” (KB 2008: 750-752).
“Otacı efsuncunun sözünü beğenmez;
Efsuncuda otacıya değer vermez

Birinin sözüne göre, ilaç alınırsa ilaç iyi gelir;
Diğerinin sözüne göre, muska taşırsan cinler senden uzaklaşır.” (KB 2008: 751-753).

Bu mısralardan de anlaşılacağı üzere XI. yüzyılda otacılarla büyücüler arasında iş bölümlerinin gerçekleşmiş olduğu ve iki grup arasında kıyasıya bir rekabet olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde de bu çekişme sürüp gitmektedir.

“Ağır savçılarığ ilette ölüm
Adın kim itügey ot em ya tolum” (KB 2008: 820).

“Nice ulu peygamberleri ölüm götürdü;
Artık kim ona karşı ilaç, deva veya silah bulabilir.” (KB 2008: 821).

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig’de verdiği bilgilerle yaşadığı dönemde sağlığa verilen önemi gözler önüne getirmiştir. Bu dönemde hem kamların hem efsuncuların hem de otacıların tabiplik görevini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Devletin ve halkın hekimlere yüksek değer verdiği görülmektedir.

2. Divânü Lûgati't Türk'te Sağlık

Türk dilinin en önemli eserlerinden bir olan Divânü Lûgati't Türk, Kaşgarlı Mahmud tarafından 1072 yılında yazılmaya başlanmış ve 1077 yılında yazımı tamamlanmıştır. Türk yurtlarını karış karış dolaşan ve bir bilim adamı titizliğiyle çalışan Kaşgarlı; dil, kültür, coğrafya ve

Türk boyları hakkında eşsiz bilgileri çağlar ötesine ulaştırmıştır. “Divânü Lûgati't Türk”, çok önemli bir sözlük olması yanında, çağının Türk kültürü hakkında geniş bilgiler vermesi sebebiyle de paha biçilmez bir hazinedir. Eser, Türk halk bilimi açısından çok zengin veriler barındırmaktadır. Şaheserde makale konumuz olan Türk halk hekimliği pratikleri ve kavramları da geniş bir şekilde yer almıştır.

Kaşgarlı, çalışmasında sağlık terimleri olan: em, ot (ilaç); atasagun, emçi, otaçı (hekim, ilaç yapan adam, eczacı); ig, kem (hastalık); sükel, talganliğ, talgançil (hasta); argın-, igle-, kemle- (hastalan-); emle-, karta-, katran-, em semle-, yinedh-, yinet- (iyileştir-, tedavi et-), ayrıntılı ve örnekler vererek açıklar.

Divânü Lûgati't Türk'te tespit ettiğimiz sağlık ve sağaltma ile ilgili maddeler:

Divânü Lûgati't Türk'ün değişik yerlerinde “em” kelimesi ilaç anlamındadır.

“Erkeç eti em bolur, eçkü eti yel bolur:

Erkeç eti ilaç olur, keçi eti yel olur”, (DLT2006/I: 95).

“Usmuş ajun pusığın kılmış anı balığ

Em sem angar tilenip sizde bulur yakığ:

Dünya pususunu kurmuş, onu yaralamış;

İlaç çare arayıp yakıyı sizde buluyor”, (DLT 2006/I: 407)

“Ol anı emletti, buğday atığ kemletti:

O, ona ilaç ettirdi, buğday atı kötületti, zarar verdi” (DLT 2006/II: 363) kullanımları geçmektedir.

Günümüzde, Türk dünyasının büyük çoğunluğunda halk hekimliği ve eczane karşılığı olarak *em* ve *emhane* kavramlarının kullanıldığını bilmekteyiz.

Divânü Lûgati't Türk'te “*Bukuk*” maddesinde, “*Bukuk*”un boğaz hastalığı olduğu söylenmektedir. Hastalığın kaynağını anlatan efsane eserde şu şekildedir:

“Bukuk: boğazın iki yanında deri ile et arasında peyda olan bir takım et bezleridir. Fergana ile Şıknı şehirlerinde bu hastalığa tutulan birtakım kimseler vardır. Daima çocukları da böyle olur. Bazılarında göğsünü yahut ayağının ucunu göremeyecek kadar büyür. Bunun neden ileri gelmiş olduğunu sordum. Bana ‘Babalarımız sesi gür gavurlar imiş. Tanrı yarlığı-yası Yalavacın yoldaşlarıyla savaş etmişler. Atalarımız onların üzerine baskın yapmış, gür sesleriyle haykırmışlar, onların bu sesinden Müslümanlar bozguna uğramış. Tanrı kendinden hoşnut olası Ömer’e salık verdiklerinde bunlara ilenmiş, bunun üzerine boğazlarında bu hastalık çıkmış; soylarına, soplara da bu hastalık miras kalmış.’ Bugün onların içinde hiç gür sesli kimse yoktur.” (DLT 2006/II: 285-286).

Divanda “*kam*” sözcüğü bugünkü *şaman-hekim* anlamıyla dört yerde geçmektedir: *Kam arwaş arwadi: Kam, Şaman arpağ arpadı, afsunladı” (DLT2006/I: 283).* Bu bilgiler ışık-

ğında diyebiliriz ki Karahanlılar döneminde de kamlara büyük saygı duyulmakta ve kamlar hekimlik vazifelerini icra etmeye devam etmektedirler.

Kaşgarlı, kamların sağaltma ritüellerinden bahsederken anlamadığı birtakım sözlerin söylendiğini Divânü Lûgati't Türk'te bildirir. Bunlar hiç şüphesiz kam dualarından başka bir şey değildir: “*Kamlar kamuğ arwaşdı: Kamlar-kâhinler- anlaşılmayan birtakım sözler söylediler*”. *Cin çarpmasına karşı yapılan üfürükler de böyledir. Arwaşur: arwaşmak.*” (DLT 2006/I: 236-237). Bugün öğrenmiş bulunmaktayız ki kamlar, ayin sırasında Gök Tanrı'ya ve diğer ruh- lara ulaşmak için çeşitli büyü sözler söyleyerek transa geçmektedirler.

Çevirinin III. cildinde “*kam*” kelimesi sözlük anlamıyla açıklanmıştır: “*Kam: Kâhin*”. (DLT 2006/ III: 157).

Yine çevirinin III. cildinde tespit ettiğimize göre o dönemde fala kamlar bakmaktadır: “*ırklada: kam ırkladı: şaman kâhinlik etti, ırka baktı*” (DLT2006/III: 443).

Divânü Lûgati't Türk'te tespit ettiğimiz bilgiler neticesinde diyebiliriz ki, eski Türk yurtlarında tedavi yöntemleri bilinerek uygulanmakta ve hekimlik vazifesini hâlâ kamlar ve otacılar icra ediyorlardı.

Kaşgarlı, Divânü Lûgati't Türk'te cin ve cin çarpması ile ilgili pek çok bilgiyi bize aktarmıştır. O dönemde cinlere, “*yeI*” veya “*yek*” diyen Türkler, cin çarpmasına da “*kovuç*” adını vermişlerdi. Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre onlar, cin çarptığında yüzüne soğuk su serpip sonra “*kovuç kovuç*” diyerek üzerlik ve öd ağacı ile hastayı tütsülüyorlar ve şifa arıyorlardı (DLT2006/III: 163).

Fala, eski Türkler “*ırk*” diyorlardı. Buna uygun olarak Kaşgarlı Mahmud “*ırk*” kelimesini “*Falcılık, kâhinlik, bir kimsenin gönlündekini bilmek.*” Manasında olduğunu söyler. (DLT 2006/I: 42). İslam seyyahlarından Makdisi (X. yy) Türkler arasında kar, dolu yağdıran ve rüzgâr estiren kişiler olduğunu söyledikten sonra Türklerin kararlarının çoğunu koyunun kürek kemiği falına göre verdiklerini belirtir (Şeşen 2001: 197).

Sözlü gelenekte yaşayan birçok halk bilimi unsurlarını Divânü Lûgati't Türk'te görmekteyiz. Günümüz halk hekimliği uygulamalarının çok eski inançlardan günümüze aktarılmış olduğunu Divan sayesinde tespit etme imkânına sahip olduk.

3. Atebetü'l-Hakâyık'ta Sağlık

XII. yüzyılın başlarında Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki tarafından yazıldığı düşünülen Atebetü'l-Hakâyık, dinî-tasavvufî konularda yazılmış bir eserdir. 512 mısradan meydana gelen eserde, erdemli bir bireyde olması gereken hasletler söylenir. Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki, eserinde bilginin yararı, cahilliğin zararı, cimriliğin kötülüğü, cömertliğin faydaları, dili tutmanın önemi, kibrin kötülüğü, alçak gönüllülüğün güzelliği gibi konuları işlemiştir. Çalışmada, hekimlik ve sağlıkla ilgili doğrudan bir bilgi bulunmasa da şifa, otala-,ig (hastalık), em (ilaç, tedavi etmek) (AB 1992: 53; 60; 53, 60, 65; 65) kelimeleri geçmektedir. Reşid Rahmeti Arat tarafından yapılan çalışmada sağlıkla ilgili mısralar şunlardır:

“Köni söz asel teg bu yalğan basal

Basal yip ağız açıtma ağız yi asel

Bu yalğan söz ig tek köni söz şifa

Bu bir söz ozakı urulmuş mesel” (AB1992: 53).

“Doğru söz, bal ve yalan söz, soğan gibidir;

Soğan yeyip, ağzını acılandırma; bal ye.

Yalan söz, hastalık ve doğru söz, şifa gibidir;

Bu söz eskiden söylenmiş bir meseldir.” (AB1992: 88).

“Bahıllık otalap ongulmaz ig ol

Birildin bahul elgi ked berklig ol” (AB 1992: 60).

“Hasislik ilaç ile iyileşmez bir hastalıktır;

Hasisin eli vermekten yana çok sıkıdır” (AB 1992: 91).

“Haris tirip aramaz usanmaz bolur

Harislik igining emin kim bilür” (AB 1992: 65).

“Haris mal toplamaktan yorulmak ve usanmak bilmez;

Harislik hastalığının ilacını bilen var mı?” (AB 1992: 65).

Erdemli bir insanın nasıl olması gerektiği üzerinde durulan *Atebetül Hakâyık*'ta harislik, cimrilik, kibir, yalancılık gibi manevî hatalıklar üzerinde durulmuş ve bu huyların kişiyi ve toplumu kemirerek içiten içe yıktığı görüşü açıklanmıştır.

4. Divân-ı Hikmet'te Sağlık

Türkler arasında İslam'ın yayılmasında büyük hizmeti bulunan Hoca Ahmed Yesevî'nin şiirlerine “hikmet” bu şiirlerin toplandığı kitaba da Divân-ı Hikmet denir. Bu şiirlerin hepsinin Hoca Ahmed Yesevî'ye ait olmadığı bazı araştırmacılar tarafından söylenir (Eraslan 1991: 34). Hacı Bektaşî Velilerin, Yunus Emrelerin, Mahdum Kulu gibi Türk düşüncesinde büyük katıklarda bulunmuş kişilerin yetişmesine vesile olmuştur. Bugün Türklük ve İslam âleminde büyük bir yere sahip olan Bektaşîlik ve Nakşîlik, Hoca Ahmed Yesevî'nin öğretilerinden doğarak günümüze kadar gelmiştir (Köprülü 1976: 108).

Dini öğretilerin oldukça yoğun olduğu *Divan-ı Hikmet*'te kişi sağlığı ile ilgili pek bir veri yoktur. Divan'da, kendisinin ve diğer insanların yakalandıkları manevî rahatsızlıkların sebepleri ve sağaltılması hakkında bilgiler sunar.

Hoca Ahmed Yesevî Divan-ı Hikmet'te gerçek hastalığın aşk hastalığı olduğunu ve bu hastalığa yakalananların dertlerine merhem olup iyileştirdiğini dile getirir:

“Min yigirme ikki yaşda fenâ boldum

Merhem bolup çın derdlikke devâ boldum

Yalğan âşık çın âşıkka güvâh boldum

Ol sebebdin Hakk'a sığınıp keldim menâ” (AH Eraslan 1991: 70; Bice 1993: 10)

“Ben yirmi iki yaşta fâni oldum;

Merhem olup gerçek dertliye deva oldum;

Sahte âşıkta gerçekte aşığa tanık oldum;

O sebepten Hakk'a sığınıp geldim ben işte.” (AH Eraslan 1991: 71; Bice 1993: 10).

Kamlık-Ozanlık-Âşıklık geleneğinde, Hızır, pir gibi kutsal kişilerin elinden bade içen ozanlar, kuta ulaşarak evrenin sırrını çözdüklerine inanırlar. Hoca Ahmed Yesevî, Hızır'la sık görüşür (Köprülü 1976: 32) ve onun elinden bade (mey) içer:

“Ottuz birde Hızır babam mey içürdi

Vücûdumdın azâzilni pak kaçurdi

Sevdâ kıldım yazuklarım Hak keçürdi

Andın songra Hakk yoluğa saldı dostlar.” (AH Eraslan 1991: 76; Bice 1993: 12).

“Otuz birde Hızır Baba'm mey içirdi;

Vücutumdan şeytanı temiz kaçırdı;

Sevdalandım, günahlarımı Hakk affetti

Ondan sonra Hakk yoluna saldı dostlar.” (AH Eraslan 1991: 77; Bice 1993: 12).

Hoca Ahmed Yesevî, Hızır'ın verdiği badeyi içtikten sonra vücudundaki kötü ruhların (şeytanın) çıkması ve arınarak kuta ulaşması ile Hak dostu olur. Burada manevî bir sağaltma görülmektedir.

Ayrıca Divan'da Kamlık düşüncesinde gördüğümüz ölüp-dirilme motifine de rastlamaktayız:

“Kul Hâce Ahmed nefsi teftim nefsi teftim

Andın kiyin cânânımnı izlep taptım

Ölmes burun cân birmekni derdin tarttım

Bir ü Barım didâringni körermin mü” (AH Eraslan 1991: 92; Bice 1993: 17).

“Kul Hoca Ahmed, nefsi teptim, nefsi teptim;

Ondan sonra cananımlı arayıp buldum;

Ölmeden önce can vermenin derdini çektim

Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?" (AH Eraslan 1991: 93; Bice 1993: 17).

SONUÇ

Türk kültürünün ve edebiyatının temel taşları olan Kutadgu Bilig, Divânü Lûgati't Türk, Atebetü'l-Hakâyık ve Divân-ı Hikmet'te başta Türk milletinin maddi ve manevi kodları nakış nakış işlenmiştir. Eski Türkçe dönemine ait bu eserler Türk toplumunun dünya ve ahiret anlayışı hakkında bizlere önemli veriler sunmaktadır. Özellikle Kutadgu Bilig ve Divânü Lûgati't Türk, Türk toplumunun XI. yüzyılda sağaltma yöntem ve teknikleri ile ilgili bilgi ve pratikleri günümüze ulaşmasını sağlamışlardır. Kutadgu Bilig, sadece ferdin sağlığıyla ilgilenmemiş, sağlıklı bir toplum oluşmasının yollarını da göstermiştir. Türk dilinin ve kültürünün en temel eserlerinden biri olan Divânü Lûgati't Türk ise Türk yurtlarında sağaltma yöntem, teknik ve kavramları ile sağaltıcılar hakkında eşsiz veriler barındırmaktadır. 512 mısradan oluşan Atebetü'l-Hakâyık'ta ise daha çok toplumun sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürmesi için insanoğlunun uyması gereken etik davranışlar hakkında bilgiler mevcuttur. Pir-i Türkistan olarak bilinen Ahmet Yesevi, Türk toplumunun manevi sağlığını sağaltmada büyük roller üstlenmiştir. O, Türkler'in manevi sağaltıcısıdır.

KISALTMALAR

- AH : Atebetü'l-Hakâyık.
DH : Divân-ı Hikmet
DLT : Divânü Lûgati't Türk.
KB : Kutadgu Bilig.

KAYNAKLAR

- Bayat, Ali Haydar (1989). "Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbi Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları", Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları,59–82.
- Hoca Ahmet Yesevî (1993). Divân-ı Hikmet. (Hzl. Hayati Bice) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dağı, Fahri (2013). Türk Halk Anlatılarında Halk Hekimliği Üzerine Bir Araştırma, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Edib Ahmed B. Yükneki (1992). Atebetü'l Hakâyık. (Hzl. Reşid Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hoca Ahmet Yesevî (1991). Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler. (Hzl. Kemal Eraslan). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (2006). Divânü Lugat-it Türk (çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, M. Fuat (1976). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara.
- Şeşen, Ramazan (2001). İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yusuf Has Hacib (2008). Kutadgu Bilig, (çev. Reşid Rahmeti Arat), İstanbul: Kabalcı Yayınları.